

De binnenkant van de kerk van Sint-Jan de Doper

Men kan het beste plaatsnemen onder het oksaal. Dan heeft men een goed zicht op de kerk en het is makkelijker voor het gehoor.

Een vreemdeling die Nieuwstadt bezoekt, zal zich verwonderen een oude kerk binnen te gaan aan twee zijden. Dit klopt, ook gezien in het licht van de opdracht die architect Wielders had. Er moest een toren komen, plus er moest ruimte bij. Door de ingang te verleggen naar twee zijden ontstond er een ruimte die functioneel was. Door de opkamer ("onjer het klokkes") ook nog een paar treden hoger te leggen dan de rest van de kerk kon men optimaal deze ruimte benutten.

Aan een zijde maakte hij de toegang naar het oksaal plus een opslagruimte. Aan de andere kant kwam de doopkapel, zoals het in die tijd hoorde, achter in de kerk.

De ruimte voor de toren en het oksaal voorzag hij van een tongewelf. Dit zorgde voor een mooie verantwoorde overgang naar de oude zaalkerk. Heel eigentijds en toch passend bij de rest. Let op nieuwe materialen die er toegevoegd werden. Aan de toren werden lichtgekleurde baksteen verwerkt, plus beton en hardsteen. *- mergel*

Ziet u naar boven, in het middenschip, dan ziet u een plafond in 24 vakken onderverdeeld. Het plafond was vroeger blank geolied hout, nu rood geverfd. Hierover is weinig bekend, alleen dit: dat het toenmalige kerkbestuur zelf moest zorgen voor de nodige materialen (begin negentiende eeuw). Dit was de opdracht van het bisdom en de provincie. Het schijnt hun gelukt te zijn, alleen is het verwonderlijke, dat het kerkhof in die tijd bijna een bos moet zijn geweest. Men haalde daar en elders het hout vandaan.

Het plafond kwam er. Er werden verwerkt: hout, stro, leem en kalk. Gelukkig voor het zogenaamd Romaanse gebouw kwam er geen gewelf. *- from Wielders beschouwt het plafond van*
De te gebruiken gereedschappen, katrollen etc. zijn jaren bewaard gebleven bij de familie Wielders "bie de kuper" op de markt. Het schijnt (aldus de overlevering) dat men het plafond eerst had uitgelegd op de markt en toen eerst heeft verwerkt.

In de opgaande muren bevinden zich 8 ronde ramen. Deze zijn er vermoedelijk altijd geweest, alleen kleiner. Waarom vergroot is onbekend. Op dit ogenblik versierd met mooie gebrandschilderde ramen, engelen met bazuinen. *Leffe Steen schilder*

pilaren
De muren staan op 8 pilaren. Deze zijn nogal zwaar uitgevoerd. Vóór de restauratie van pastoor Hoenen waren de achterste pilaren stukken muur met opgemetselde pilaren, vastgelegd met metalen banden. Lange tijd is men ervan uitgegaan dat de bogen er later zijn bijgekomen, maar èn Wielders èn bij de laatste restauratie in de zestiger jaren heeft men geen fundamentresten kunnen vinden, buiten de pilaren. 8 Romaanse en 2 gotische bogen vangen de muren op. De muren zijn gewoon dichtgeschilderd en van schijnvoegen voorzien. Van binnen normaal metselwerk omkleed met mergel. Deze pilaren zijn in de zestiger jaren van nieuwe fundamenten voorzien en opnieuw opgebouwd. Dit vanwege de verzakkingen aangezien het waterpeil zakte. Alles bij elkaar is het mooi uitgevoerd. Alleen zijn het geen oude pilaren meer, aldus pastoor Hoenen. De versiering aan de bovenzijde is vermoedelijk aangebracht bij de een of andere restauratie, vóór 1967. De voet van de oude pilaren is voorzien van cementvlakken, de nieuwbouw van Wielders heeft hardstenen voeten.

Ziet men verder naar voren, dan ziet men de zogenaamde triomfboog. Dit is vermoedelijk de aanzet naar een gotisch priesterkoor. Zie buitenaanzicht. De romaanse boog geeft de doorkijk naar het priesterkoor. Het priesterkoor wijkt af naar links, naar rechts. Waarom? Dat is niet volledig duidelijk. Ook hier had Wielders graag een antwoord gehad (opgravingen etc. aldus 1943).

Na nader onderzoek komt René tot de conclusie dat het priesterkoor er vroeger anders moet hebben uitgezien. De triomfboog is het eerste vooraanzicht van een gotisch koor. Dit heeft vermoedelijk vroeger op de zware muren gedragen (zie boven de gewelven). Later heeft men om de een of andere reden een lager plafond aangebracht en de boog aan de voorzijde dichtgemetseld met baksteen.

Wat er wel is: drie mooie sluitstenen in het plafond sluiten de ribben af. De gewelven zelf zijn van baksteen. (Zie zolderzijde.) Rechts in de wand ziet u een fraaie ampullennis. Vermoedelijk in zijn oorsprong gebruikt als handwassingsplaats voor de priester. Er bestaat namelijk nog een lavaboketel en vroeger was in de buitenmuur een waterafvoer.

De 5 slanke vensters (vermoedelijk van latere datum) zijn onderverdeeld in gotisch maaswerk, met 3-pas en 4-pas gebrandschilderde ramen. De ramen zijn prachtig onderverdeeld en met het gebrandschilderd glas een mooi geheel. (Pastoor Mertens).

Aan de voorzijde van het koor bevinden zich twee gotische doorgangen. Hierover is weinig bekend. In de vloer ligt de enige grafsteen in onze kerk, van Johannes Knippenbergh.

Het hoofdaltaar is een schenking van het klooster in Handel. Het altaar is mooi, maar staat te hoog voor het middenraam. Vroeger stond er een altaar van tufsteenmergel met een groot blad van Naamse steen, dit is ± 1967 verloren gegaan.

De offertafel bestaat uit panelen van de oude preekstoel met kerkvaders. De koorbanken zijn van Hugo Mentjens en Zefke Cleven. De communiebank is een overblijfsel van de vroegere communiebank (begin twintigste eeuw). De rest is verloren gegaan. 2 armstoelen zijn gemaakt door Zefke Cleven (achter de beek).

We begeven ons nu naar de zijbeuken, maar niet alvorens ons gezicht gedraaid te hebben naar de achterzijde van de kerk. Hoe prachtig zicht op de bouwtechniek van Wielders: oksaal en tongewelf. Hierdoor ontstond voor en achter een gotisch aanzien met een strakke afwerking.

Wij gaan onder de gotische boog bij het Maria-altaar door. Hier ziet u nog een stukje oud schilderwerk, waarom dit behouden is, is ons onbekend. Let op de prachtige ramen en hun contouren. De waterlijst loopt ook hier door, maar de ramen zijn prachtig bewerkt. Het gebrandschilderd glas doet de rest.

Zou men het priesterkoor en de schijntransepten niet als een geheel moeten zien, als gotisch? Jammer dat ook hier de altaren verdwenen zijn: het sint-jansaltaar, vroeger, in het midden een stenen beeld van Sint-Jan, met zijpanelen, en het maria-altaar met vroeger in het midden een stenen beeld van Maria, met zijpanelen.

Verder zien we dan de romaanse bogen en gewelven met ribben en sluitstenen (niet romaans). U ziet ook dat de zijbeuken geheel in mergel zijn opgetrokken en het verschil tussen oud en nieuw is nauwelijks te zien, geen enkel raam staat in het midden.

De biechtstoelen zijn laat 18de eeuws, bekroond met 2 hoornen van overvloed met mijter en staf en metrolitaans kruis. De banken (van H. Wielders) zijn 19de eeuws, jammer dat de nieuwste (van H. Mentjens) niet zijn aangepast, geen eikenhout en vormafwijkend. De 2 houten zijaltaren zijn rond 1990 geplaatst (ten tijde van pastoor Kerkhofs). Let op het ingewerkte bord met het hoofd van Sint-Jan. Dit bord werd vroeger ter verering uitgesteld in juni en augustus. Het Sint-Jansbeeld is zeer oud.

De Moeder van Smarten is ook een zeer oud beeld, het was vroeger wit. Sint-Jan, de evangelist, is aangekocht in Borgharen. Samen met het mooie, eenvoudige kruisbeeld moet het een golgothagroep voorstellen. Er moet nog aan gewerkt worden. Het beeld op het kruishout is zeer oud, het is van hout en het is halverwege de twintigste eeuw gerestaureerd.

De kroonluchter is 19de eeuwse vakwerk uit Sittard en heeft ±f75,- gekost.

Verder zijn er nog enkele oude houten beelden overgebleven van Sint-Antonius en Gerardus na de diefstal en de beeldenstorm (periode Hoenen). Met de staties en twee prachtige 18de eeuwse schilderijen sluiten wij onze rondgang af. De schilderijen moeten gereinigd en gerestaureerd worden en terug in de kerk. De staties zijn van gips, jammer, maar ze passen zo wel bij de kerk. Bij het maria-altaar staat een modern beeld, voorstellend Sint-Brigit, uit ±1930. De verlichting vraagt om aanpassing. De kerk heeft nog een verwaarloosd beeld op staken, dit werd vroeger aangekleed megedragen in de processie. Verder beschikt de kerk nog over een houten Sint-Jan als verkondiger, over een houten Engelbewaarder en een mariabeeld. Over de andere kerkschatten een volgende keer.

Deze tekst is rond juli 1998 door R. Schmeits opgetekend.

Op 7-er dake
 100. 5. 1998

Ambrascus
 Augustinus
 Gregorius
 Hyeronimus

Kerkvaders

De kerk van St.-Jan de Doper en omgeving

De St.- Jan de Doper wijkt nogal af van andere kerken in onze omgeving. De juiste reden is onbekend, maar vermoedelijk heeft dit te maken met het feit dat Nieuwstadt vroeger tot het hertogdom Gelder behoorde en zodoende minder beïnvloed werd door de diverse plaatsen in onze omgeving. Een feit is dat Nieuwstadt vroeger veel over had voor zijn kerk.

Laat ons hopen dat dit zo mag blijven door de eeuwen heen. De laatste wereldoorlog is een ramp geweest voor onze kerk. Van 19 september tot 29 september 1944 werd onze kerk beschoten door onze bevrijders. Vanaf 29 september tot half januari 1945 schoten de Duitsers geregeld op onze kerk, met alle gevolgen vandien.

Wij hebben dan ook de nodige restauraties in de twintigste eeuw gehad.

Alleen al na de oorlog de oorlogsrestauratie.

Dan de restauratie vanwege instortingsgevaar.

Volgende restauratie de afwerking "beeldenstorm" pastoor Hoenen.

Bij pastoor Baeten de volgende restauratie en het schilderen.

De torenrestauratie en de aardbevingsrestauratie.

Verschillende restauraties aan de daken.

Het plaatsen van nieuwe gebrandschilderde ramen en wederom voegen en bijwerken binnen en buiten.

De restauratie van de oudste ramen bij de zijaltaren.

De kerk, als gebouw, staat vermoedelijk op een kunstmatige heuvel die in het verleden is opgeworpen met "zavelgrond", zandachtige teelaarde. Men vermoedt dat deze grond is verkregen op de "Heusj" ("Koelebeemde"), aangezien dit dezelfde samenstelling is van grond.

Waarom deze terp? Om deze redenen:

1. De Geleenbeek stroomde langs de plek en stroomde nogal eens over, zodat de kerk geregeld in het water zou komen te staan.
2. Door het terrein op te hogen kreeg men een ideale plaats voor een kerkhof, denk aan de grondwaterstand van ± 1 meter boven de beekspiegel.
3. Men heeft vermoedelijk eerst de fundamenten gegraven en daarna opgemetseld tot een bepaalde hoogte, daarna opgevuld tot peilhoogte, zodoende hoefde men niet in het water te werken en men kwam boven de eventuele beekwaterstand uit.

In het begin van deze eeuw heeft men ook al eens onderzoeken gedaan in deze richting. Tot flinke diepte komt men nog steeds aangevulde grond tegen.

Jammer dat niet te achterhalen valt waarom de kerk juist hier gebouwd is.

Wij beginnen de rondleiding aan de vroegere pastoorszijde (pastorie). Staan wij aan de Millenerstraatzijde in de buurt van de ingang, dan hebben wij een mooi gezicht op de kerk, zelfs hoe het gebouw is gegroeid in de loop der jaren, wij mogen wel zeggen: eeuwen. Want al in de twaalfde eeuw had men het over de kerk van Nieuwstadt en het is dan ook verwonderlijk dat er in zo'n klein stadje zo'n kerk kwam, die wat grootte betreft nogal flinke afmetingen had. Zij was dan ook buiten het priesterkoor bijna een vierkant. Maar deze kerk was een zaalkerk met erbij horende processiegangen, de vraag is waarom? Deze processiegangen zijn er vermoedelijk vanaf het begin geweest, het middenschip heeft namelijk geen doorlopende fundamenten, naast de vroegere pilaren.

Wij zien dat de toren met het lage gedeelte jonger aandoet dan de rest en dat is zo. Eeuwen heeft men erover gedaan een behoorlijke toren te krijgen, maar steeds draaide het op niks uit. Totdat Zef Wielders ± 1925 de opdracht kreeg een toren te ontwerpen, passend bij de kerk, en ook nog eventueel de kerk uit te breiden. Dit was voor Zef Wielders een geweldige opdracht,

zelfs zó dat, als hij later andere kerken bouwt, hij iets laat terugkomen van de kerk van “zien heiment”.

De kerk bezat een klokkentoren: een stomp geval met een schitterende ingang, gemaakt door Cuypers ±1865? Westingang?

Wielders ontwierp nu een nieuwe toren, los van de kerk, met een overgang van buiten en binnen met een prachtige, natuurstenen plint en in de deurportalen natuursteen met boven de deuren een eigentijdse betonconstructie. De laagbouw voorzag hij van twee nieuwe ramen. Verder kwamen er twee ingangen en geen westingang meer, hierdoor ontstond er meer te gebruiken ruimte.

Het lessenaarsdak liet hij doorlopen tot het einde van de toren. Hierdoor vormde het een mooi geheel met de rest van de kerk. De toren is vrij kolosachtig met lijsten, ramen, galmgaten, uurwerk, boogfriezen en verspringingen in het metselwerk. Boven de galmgaten werd een betonnen dek gestort, vanwege de stevigheid van de toren en tevens vanwege de klokkenstoel. Het uurwerk werd aangebracht tegen zwarte stenen (zodat de boeren in het veld konden zien, hoe laat het was). De zwarte plaat is na het oorlogsgeweld verdwenen. Zo ook de ramen onder de wijzerplaten, deze waren speciaal voor aan de klok te kunnen werken.

De kerk bezit vier klokken, 3 normale klokken van na de oorlog en een heel oude klok, “de trump”.

Het middenschip is afgedekt met een zadeldak plus dakkapellen voor de ventilatie en lichtdoorlaat op zolder. Midden op dit dak ziet u een dakruiter oftewel de “trumptoren”. Hierin heeft eeuwen een kleine klok gehangen, die nu boven in de grote toren hangt. Het vermoeden is dan ook, dat deze kerk nooit een hoge toren heeft gehad. Langs de daklijst (of eronder) ziet u een boogfries, niet romaans, maar gotiek. Let op de uiteinden van de boogjes met de verschillende kopjes en geen kopjes.

Voor een romaans bouwwerk is het middenschip aan de hoge kant. Of men er toen ook al van uitging, dat men op de allerhoogste gericht was?

Voor de lichtval heeft men acht ronde ramen aangebracht. Deze zijn vermoedelijk in de 18^e of 19^e eeuw vergroot. Op oude prenten staat de kerk altijd met ronde ramen in het middenschip. Verder valt het op dat de vooruitspringende lijsten tussen de ramen doorlopen, ook in de zijbeuken. De ramen verspringen ook in zijn geheel naar achteren. De boogfriezen verspringen in aantal: 9-8-7. De vooruitspringende lijsten bevinden zich boven de pilaren.

De zijbeuken zijn een bezienswaardigheid. Van achteruit gezien zijn er van iedere zijde vier romaans aandoende ramen, die weer onderverdeeld zijn in spitsbogenhelften. Vermoedelijk is dit gebeurd tijdens de restauratie van Cuypers (1862-1868).

De ramen zijn geplaatst op een zogenaamde waterlijst en omgeven door geprofileerde lijsten. Verder zijn ze bewerkt met rozetten. Ook staan deze ramen niet evenwijdig uit elkaar (opzet of onwetendheid). Zelfs Wielders heeft zich hieraan gehouden.

Dit is in het romaans niet gebruikelijk, alles is veel soberder. De ramen van het schijntransept zijn een stuk hoger en breder. Hier is men soberder te werk gegaan met het aanbrengen van rozetten. Hier is het raam in drieën verdeeld met een ronde zespas erboven (zes aaneengesloten halve cirkels). Gotiek. Ook dit raam verspringt, in de spitse gevel omgeven met lijsten. Tussen de kerk en de sacristie zijn nog eens 2 ramen. Gotiek. Al deze onregelmatigheden zijn in vroeger tijden blijkbaar normaal geweest.

De muur aan de Millenerstraat zijde klinkt hol, heeft dan ook roosters in de muren. Jammer dat hier geen onderzoek naar wordt gedaan. De sacristie is heel eenvoudig gehouden, of het moet de schoorsteen zijn die hier afwijkt.

Het priesterkoor is op het eerste gezicht tamelijk robuust. Er zijn tamelijk zware steunberen, waarin vijf ramen zijn verwerkt. Gotiek, met driepas erboven. Van buiten gezien heel eenvoudig, van binnen zoveel mooier. Ooit schijnt er een verbouwing geweest te zijn: het openbreken van de ramen. Of is er toen ook aan de gewelven gewerkt? Men weet het niet. Een feit is dat het plafond tussen de muren hangt. Boven op de gewelven is dit duidelijk te zien. De opgaande muren steken $\pm$ 1 meter boven de gewelven uit. Ook kan men hier zien dat de spitsboog later dicht gemetseld is. Wat hier allemaal de reden van is, men weet het niet. Ook Wielders heeft het in het begin van de twintigste eeuw hierover. Men vermoedt dat de twee schijntransepten en het priesterkoor in opzet gotisch moesten aandoen, maar dat in de loop der tijd (door vernieling et cetera) een en ander is verloren gegaan. In de veertiger jaren van de twintigste eeuw had Wielders graag onderzoek gedaan onder het priesterkoor, maar dat mocht toenmaals niet.

De marktzijde is praktisch een evenbeeld van de Millenerstraatzijde. Nogmaals ook hier de vraag: hoe is het mogelijk dat zo'n kleine gemeenschap in vroegere, veel armere tijden, zulk een kerk heeft gebouwd. Let op de boogfriezen, in aantal afwijkend ten opzichte van de Millenerstraatzijde.

Lopen wij nog even tot aan de voorzijde van de toren, tot de Beekstraat door. Wat een prachtig gezicht is hier het aanzicht van de toren, gemaakt door een "Nuujsjadtse jung" met veel dorpse vaklieden, een reden te meer zuinig te zijn en "greutsj op de kirk van oos heiment", hopelijk nog vele eeuwen.

Juli 1998 door René Schmeits opgetekend.